

TANULMÁNYOK

LAKÓ ELEMÉR

A KOLOZSVÁRI UNITÁRIUS KOLLÉGIUM KÖNYVTÁRÁNAK KÉZIRATAI A KOLOZSVÁRI AKADÉMIAI KÖNYVTÁRBAN

Jelen sommás szemlénket szerény hozzájárulásnak szánjuk a kutatómunka megkönnyítéséhez addig is, amíg a most készülő és az egész unitárius kézirat-állagot felölelő új katalógust az érdekeltek rendelkezésére bocsáthatjuk.

Igaz, 1957-ben Benczédi Pál már ismertette ennek az anyagnak mintegy háromnegyed részét;¹ ez az ismertetés azonban egyrészt huszonkét évvel ezelőtt látott napvilágot egy olyan kiadványban, amely ma már csak nehezen szerezhető meg, másrészt egy inkább a leltári lajstromok igényeinek megfelelő, kéziratban levő régi „katalógus“ alapján készült. Az utóbbit e század első évtizedeitől kezdték összeállítani a kollégium tanárai és diákjai — itt nem részletezhető, jobbra gazdasági okok miatt —, sajnos, csak mellékfoglalkozásként. Ez az oka annak, hogy noha a valóságban már Benczédi Pál korában is sokkal több kézirat volt az állományban, a „katalógus“ készítői csak 1949 művet tüntettek fel 2145 kötetben. (A három-négy, sőt néha ötnél is több darabot magukba foglaló kolligátumokat — néhány kivételes esettől eltekintve — egyetlen műnek írták le.) A fentiekhez most hozzá kell tennünk, hogy az 1960-as évektől előkerült, egyáltalán nem lebecsülendő mennyiségű és értékű, eddig ismeretlen (vagy elveszettnek tartott) kéziratok nyilvántartásba vétele a már említett 1949-es leltári számot 2459-ig vitte tovább. Ha tehát figyelembe vesszük a kolligátumok számbeli értékét, valamint az egyazon gyűjteménybe tartozó, azonos leltári számmal ellátott, de más mellékjellel is (például az ábécé betűivel) megkülömböztetett munkák számát, az egész állagot alkotó kéziratok mennyiségét 3500 darabnál is többre becsülhetjük.

A fenti okok, valamint a fellendülőben levő kutatómunka növekvő igényeinek kielégítésére hasznosnak, sőt szükségesnek látszott egy olyan ismertetés közlése, amely felöleli az utóbbi években nálunk folyó feltáró munka eredményeképpen előkerült fontosabb kéziratokat is, de úgy, hogy a Benczédi közölte adatokat is felhasználva, az utóbbiakat szintén hozzáférhetővé teszi a mai érdeklődőknek.

Már a Benczédi-féle ismertetésből is látható, hogy a tőle leírt kéziratok egy része korántsem ismeretlen a különböző tudományágakban, hiszen hol kisebb szövegközleményekben², hol nagyobb önálló munkák

Megjelent a *Művelődéstörténeti tanulmányok* c. munkában, szerkesztette: Csetri Elek, Jakó Zsigmond, Sipos Gábor, Tonk Sándor. Bukarest 1980. 201—220, 295—297.

teljes szövegkiadása alakjában³ már jó néhány kéziratunk jutott el a szakemberekhez. Olyan dolgozatok és nagyobb igényű összefoglaló munkák is láttak már napvilágot, amelyek legalább részben a nálunk található kéziratok alapján készültek.⁴ Szólnunk kell továbbá azokról a fontosabb könyvészeti munkákról is, amelyekben a jelen szemlénk tárgyát alkotó kéziratanyagra adatok találhatóak. Jóllehet aránylag kevés és nem mindig megbízható adatokat közölnek, mégis mint külföldi érdekességekre felhívjuk a figyelmet Friedrich Bock, Robert Wallace és Earl Morse Wilbur munkáira;⁵ ezeknek az erdélyi unitáriusok életművét tárgyaló részében néhány kéziratban lévő munka cím szerint is szerepel. Szerencsére a fentieknél sokkal többet mondanak a hazai és magyarországi bibliográfiák.⁶

Néhány szó az állomány történetéről

Az unitárius kézirat-állag története nagyjából azonos a volt Kolozsvári Unitárius Kollégium könyvtárának történetével, sőt egy kis túlzással azt is mondhatnók, hogy ez a történet híven tükrözi magát az erdélyi unitarizmus sorsát is.

A kollégium könyvtárának létesítője, Gál Kelemen szerint, maga Dávid Ferenc volt.⁷ Legutóbb Benczédi Pál — Kanyaró Ferenc és Kristóf György nyomán — e könyvtár egyik elődjét a XVI. században alakult plébániai könyvgyűjteményben, a másikat pedig a reaformáció idején létesült óvári iskola könyvtárában látta.⁸ (Ez a volt Domokos-rendi zárdában működött). Valamennyi szerző egyetért abban, hogy — eltekintve az 1603-i Basta-féle dúlástól, az 1655-i, 1689-i és 1697-i kolozsvári tűzvészek pusztításaitól — a kollégiumi könyvtárra a legnagyobb csapást az 1716-i esztendő hozta. Ekkor ugyanis Steinville osztrák tábornok katonáival foglalta vissza a katolikusok számára az 1568 óta unitáriussá lett főtéri Szent Mihály-templomot, s ezzel a templom sekrestyéjében elhelyezett könyvtár is a katolikusok birtokába került. Mártonfi György püspök azonban nem elégedett meg a reformáció előtt írt, illetőleg nyomtatott művek jogos visszavételével (ezeket a helyi jezsuita kollégium meg a plébánia könyvtárába vitette), hanem a reformáció korában írtak fölött is rendelkezett: néhányat (nem lehet tudni, hányat) visszaadott az unitárius egyháznak, a többit állítólag elégettette.⁹ Az utóbbi években mégis kiderült, hogy sokkal több nyomtatott könyv megmaradt, mint ahogyan korábban vélték. A kéziratok XVI. századi törzsállománya azonban — néhány kivétellel (például Enyedi György munkáinak egy része) — sajnos vagy valóban elpusztult, vagy olyan „mentő” kezekbe került, ahonnan csak igen kevés jutott vissza a később újralétesített könyvtárba. Mert a XVIII. század folyamán az unitárius egyház működését korlátozó egyre keményebb intézkedések ellenére ismét megindult a könyvtár életre hívását célzó gyűjtés. A lelkes adományozók áldozatkészségéből, valamint a külföldi akadémiákra küldött hallgatókra hozott és később a meghalt papokra meg iskolamesterekre is kiterjesztett unitárius főkonzisztórium határozat alapján beadott könyvekből¹⁰ végül is újra összeállt a kollégium könyvtára. E könyvtárnak háromezeröttszáz darabot is meghaladó kéziratállománya sajátos unitárius jellegénél fogva egyedül-

- álló forrásanyag mind a hazai, mind az európai művelődéstörténelemben hajdan olyan számottevő szerepet játszott radikális antitrinitárius irányzat tanulmányozásához. (A kéziratok aránylag nagy mennyiségének fő okát abban látjuk, hogy a katolicizmusra támaszkodó Habsburg-uralom hosszú időn át tiltotta az unitárius művek kinyomtatását — a katekizmus és az énekeskönyv kivételével.)

A szakirodalomból köztudomású, hogy a kollégium könyvtárának legjelentősebb könyvadományozói közé Suki László, Augusztinovics Pál, Bölöni Farkas Sándor, Gedő József, Nagyajtai Kovács István, Dr. Bartók István, Simén Domokos és Brassai Sámuel tartozott.¹¹ Az is természetes, hogy többnyire ugyanezek a személyek járultak hozzá a minket érdeklő kéziratállomány gyarapításához is. De az egész anyag átvizsgálása ebből a szempontból azt bizonyítja, hogy nem kivétel nélkül, illetőleg nem csak ők: Augusztinovics meg Bartók dr. például csak nyomtatott könyveket adományozott, ellenben Benczédi Gergely 27, Borbély István 23, Derzsi Károly 21, Kanyaró Ferenc 93, Kozma Gergely 33, Körmöczy János 124, Kriza János 32, Mikó Lőrinc 31, Sebesi Pál pedig 72 kéziratot adott a könyvtárnak. Az említetteken kívül még mintegy 80 olyan személyről tudunk, akik legalább 7—10 kéziratot hagytak a kollégium könyvtárának, hogy a főadományozókról meg az egyes intézményekről és egyházközségekről, ahonnan ugyancsak kerültek ide értékes példányok, ne is beszéljünk. (A kéziratok tulajdonosairól most készülő katalógusunkban pontos mutatót szándékszunk közölni.)

A kézirat-állomány tárgyi keresztmetszete

Az alábbiakban mutatóban leírandó kéziratokat nagyjából az I. történelemtudomány, II. teológia-filozófia, III. filológia, IV. természettudományok, illetőleg matematika és V. zene körébe sorolhatjuk. (Új katalógusunk tárgymutatója 303 fogalomkört különböztet meg.)

1. A történelemtudomány körébe tartozó fontosabb kéziratok

Már az eddig ismert közleményekből, könyvészeti munkákból is köztudomású, hogy e kéziratállomány számottevő hányada a történelemtudományban, illetőleg annak különböző ágaiban hasznosítható anyagot tartalmaz. Talán nem túlzunk, ha azt állítjuk, hogy az egész állomány-nak ez az egyik legértékesebb része, anélkül, hogy a többi szaktudományok körébe sorolható kéziratok értékét kisebbítenők.

Amiként a többi diszciplína esetében, az ide tartozó kéziratok zöme is a XVIII—XIX. századból való; mégis akad néhány az előző korszakokból is:

Regestrum Hungarorum de Civitate Clusvar, 1453. (Jelzete: MsU—1379.) Ez az okmányszámba menő kézirat 56 utólagosan megszámozott lapon át sorolja fel utcánként a kolozsvári polgárok nevét, illetőleg a nevek mellett az illető személyek által befizetett adót. A kézirat Mátyás király korabeli pergamenbe van kötve: Nagyajtai Kovács Istvántól ke-

rült a könyvtárba. Először Szabó Károly írta le (Sz 1882. 71), s ugyanő közölte teljes szövegét is (TTár 1882. 525—541, 729—145).

Időrendben a második legrégebb kézirat az *Inuentarium Bonorum Utrisque templj 1585. factum*. (Jelzete MsU. 2353.) A kolozsvári Szent Mihály- meg az akkoriban még mellette álló „Kis-templom“ javairól készített leltár második része: *Instructio Campanatoris*, azaz a harangozó- nak szóló utasítás. Érdekessége, hogy egy olyan régi szokást rögzít, amely fényt vet az erdélyi templomok némelyikében még napjainkban is látható szőnyegek eredetére. A kézirat szövege magyar, eltekintve a korabeli szokásos latin bevezető formulától. A négy levélből álló írás Kolozsvár akkori neves nótáriusától, Diósi Gergelytől való. Közzétette e sorok írója *Két kolozsvári templom leltára 1585-ből* címmel (NyIrK 1978. 2. sz. 216—219).

A Kornis családra vonatkozó vegyes iratok kolligátuma. (Jelzete: MsU. 2191.) A benne található anyag ugyan 1805-ig nyúlik ki, de van benne négy 1600-ban Radnóton kelt eredeti levél is (2—10. lap), amelyet Kornis Boldizsár írt anyjának, Keresztúri Kristófné Körösi Ilonának. (A kötet még magában foglal egy a XIX. század második feléből származó bíráló megjegyzést Lázár Miklós történésztől, amelyet Mike Sándornak a Kornis családra vonatkozó adataira tett, továbbá hat szomorújelentést.)

XVII—XVIII. századi erdélyi krónika- és emlékiratíróink műveinek jó néhány, csaknem korabeli és későbbi másolata igen jelentősen emeli az állomány értékét.

Ezek közül a *Bethlen Miklós munkáit tartalmazó kolligátumot* említjük elsőnek. (Jelzete: MsU. 1029/A—G.) A kötetet a XVIII. század második felében másolták (1778 előtt!). Suki László hagyatékából került a könyvtárba. Tartalma:

A. *Nehai Meltoşagos Erdellyi Cancellarius Groff B. Bethlen Miklos Ur Eletenek Leirasa* (1—548. l.);

B. *Rabságomba Bőjt és Vasárnapi Imádságom Magam Személyyem és Hozzám tartozóimért* (549—649. l.);

C. *Intitulatio ... Nicolao Comiti de Bethlen ... Viennae 1697* (Császári rescriptum. 649—650. l.);

Dr. *Moribunda Transylvania ad pedes Sacratissimi Imperatoris projecta* (650—9. l.);

E. *Olaj Ágat viselő Noe Galambja ...*, [Hága] 1704 (659—72. l.);

F. *Sudores et Cruces Nicolai Comitis de Bethlen* (673—740. l.);

G. *Instantia Nicolai Comitis de Bethlen ex ultima Captivitate scripta ad sacram Caesaream Regiamque Majestatem ...* Eszékin, 1708. (741—44. l.) — A fenti kolligátumba foglalt munkák közül — tudtunkkal — a *Sudores et Cruces ...* mindmáig kiadatlan.

Egy másik ide sorolható kézirat az erdélyi történetírás jeles művelőjének, Bethlen Farkas kancellárnak alkotása, a *Historiarum Pannonic-Dacicarum libri X a clade Mohazenzi 1526 ad finem seculi* (Keresd, 17. század). (Jelzete: MsU. 1015.) Ez a mű egy Barabás Sámuel-től származó kivonatos magyar fordításban van meg; a fordító azonban más forrásokból is merített, s így kiegészítette Bethlen munkáját (míg az utóbbi csak 1609-ig tárgyalja az eseményeket, Barabás 1718-ig jut el), sőt helyenként át is dolgozta azt. Az így kiegészített, illetőleg átdolgozott

változatot másolta le 1776-ban Máthé László nagyenyedi diák, s ez került aztán a kollégium könyvtárába.

A következő nagyszabású történeti munka *Cserei Mihálynak Vera Historia Transylvanica ab Anno 1661 incipiendo...* című műve, amelyet Brassóban írt magyarul 1709—12 között. Könyvtárunk öt másolatát őrzi: 1. az MsU. 1007. jelzetű a XVIII. század második felében készült másolat. Egyik tulajdonosa Becski Lajos volt; 2. az MsU. 1556. jelzetű, ugyancsak XVIII. század végi vagy XIX. század eleji, két másoló által leírt példány. Előbb Jakab Ödön író, majd dr. Gergely Sámuel történész tulajdonában volt, s az utóbbtól került a könyvtárba; 3. az MsU. 1671. jelzetűt nagyjából az előbbivel egyidőben másolták, többen. Ez csonka példány: csak 324 lap van meg belőle. 1910-ben még Létay Domokos aranyosrákosi unitárius lelkész tulajdonában volt; 4. az MsU. 1006. jelzetű 1846-ban Kolozsvárt készült példány. Másolója Nagygörgényi Csiszár Sámuel. Gedő József egyik igen becses adománya; 5. az MsU. 1008. jelzetűnek címlapja hiányzik. Káli Nagy Elek főgondnok adományaként került a Kolozsvári Unitárius Főiskola könyvtárába. — Ezt a szélsőségesen transzilvanista munkát, amely részletesen beszámol Apafi fejedelemségéről, Erdélynek a Habsburg-birodalomhoz való csatolásáról és a kuruc szabadságharc erdélyi eseményeiről, Kazinczy Gábor adta ki: *Nagyajtai Cserei Mihály Históriaja*. Pest 1852. (Újabb Nemzeti Könyvtár.)

Tizenhetedik századi kolozsvári krónikáink közül *Kénosi Tózsér János* XVIII. századi *Történeti adatgyűjteményében* (az MsU. 1105. jelzetű kézirat 201—240. l.) található (más 23 darab mellett) *Segesvári Bálint Krónikája* is, valószínűleg Kénosi másolatában. Ezt a nemességellenes munkát, amely az 1606—54 közötti eseményeket tárgyalja, különös tekintettel Kolozsvár történetére, Jakab Elek ismertette és közölte még 1862-ben (ETA IV. 157—218.), és most Pataki József XVII. századi kolozsvári krónikások műveit tartalmazó munkájában rövidesen ismét napvilágot lát.

Az Erdély történetével foglalkozó nagyobb igényű munkák közül az utóbbi években bukkantunk rá Benkő Józsefnek egy aránylag kevés helyütt megtalálható művére; ez a *Transylvaniae Magni Principatus Specialis Descriptio (Liber primus et secundus, 1774—78)*. (Jelzete: MsU. 1950/I—II.) Mindkét kötetet Viski István kolozsvári ügyvéd másolta le 1844—45-ben, de a másodikat — sajnos — nem fejezte be. Gedő József hagyatékából került a könyvtárba. Ezt a kéziratot Mikó Imre leírta (*Benkő József élete és munkái*. Pest 1867. 155—6), s egyebek mellett azt is megjegyezte, hogy a kéziratnak egy töredéke 1783 körül nyomtatásban is megjelent. Mikó — Marienburgnak a *Geographie des Großfürstenthums Siebenbürgen* című (10—11. l.), valamint Engelnek a *Geschichte des Ungarischen Reichs* című munkájára (8., 34. l.) hivatkozik, de a rendelkezésünkre álló könyvészet ezt a részleges kiadást nem tünteti fel. Magyar fordítását most készíti Szabó György, s remélhetőleg nemsokára megjelenik.

Kolozsvár történetének fontos forrása az 1734-ben összeállított *Descriptio Civitatis Claudiopolis ab origine repetita...* (MsU. 1364.) A városi tanács Pataki Istvánt, Gyergyai Pált és Füzéri Györgyöt bízta meg a munka megírásával. A könyvtárunkban őrzött példány Gyulafehérvári Dobó Józsefnek 1770-ben készült másolata. Magyar nyelvű fordítá-

sát Márkos Albert adta ki Kolozsvárt 1944-ben (Erdélyi Ritkaságok, 18. sz.).

Hazai történetírásunk szempontjából különös figyelmet érdemel *Bod Péter: Brevis Valachorum Transylvaniam incolentium historia* című műve. (MsU. 495.) Igaz ugyan, hogy a nálunk őrzött példány nem az eredeti, de ennek a másolatnak is megvan a maga érdekessége: 1855 előtt másoltatta le a nagy műveltségű kolozsvári antikvárius, Burián Pál (1790—1860) Gedő József számára, akitől később a kollégium könyvtárába került. Figyelemre méltó, hogy erről a másolatról Burián értesítette Timotei Cipariut is egy latin nyelvű levélben: „... Petri Bod Historia Valachorum Unionis, priusquam Bibliotheca Enyediensis in nihilum redacta fuisse, ex autographo originali fide digne copiata in Bibliotheca excellentissimi Domini Comitis Emerici Mikó p.p. adest, quam ego pro parte Josephi quondam Gedő curavi copiari, haec copiae actu in hujatis Unitariorum Collegii Bibliotheca locum tenet...“¹² E munka jelentőségének felismerését mi sem bizonyítja meggyőzőbben, mint az, hogy „... A Román Akadémia az 1880-as években George Bariț kezdeményezésére a Mikó Imre gyűjteményében található példányról... másolatot készített, 1890-ben pedig nélkülözhetetlen forrás gyanánt küldötte szét huszonöt könyvmegosztásban a román történészeknek.“¹³

Az erdélyi határország felállításának közismerten mélyreható társadalmi következményei voltak mind a románság, mind a székely magyarság sorsára. Jóllehet hazai történelmünknek ez a korszaka többé-kevésbé ismert, történészeink minden bizonnyal találhatnak még e tárgykörre vonatkozó kiaknázatlan anyagot a következő kéziratokban:

Einrichtung der Gränitz Militz in dem Groszfürstenthum Siebenbürgen. (MsU. 1338.) Ez a 458 lapot tartalmazó kötet 1764 után készült másolat. Főként a Radna- és Beszterce-vidéki határország szervezésére vonatkozó hivatalos iratok másolatait foglalja magában. Szövege német, illetőleg latin.

A határvidéki katonaságot tárgyaló iratok. (MsU. 1719.) Ez az ugyancsak latin és német nyelvű, e tárgykörre vonatkozó iratok XIX. század eleji másolatait tartalmazó gyűjtemény Bölöni Farkas Sándoré volt. A kötet 79 lap terjedelmű.

Nagyajtai Kovács István 69 kötetből álló terjedelmes kézirat-hagyatékában háromkötetnyi anyag áll a kutatók rendelkezésére ugyanebből a tárgykörből:

— Az MsU. 1179/XXIV. jelzetű kötet 1762—63-ra vonatkozó adatokat tartalmaz, 127 lapnyi terjedelemben;

— az MsU. 1179/XXV. jelzetű 47 levélnyi adat az 1762—64 közötti időszakról;

— az MsU. 1720. jelzetű a székely határország történetének egy későbbi szakaszára (1792—1827) vonatkozó Nagyajtaitól másolt adatokat tartalmaz 418 lapnyi terjedelemben.

A határország felállításának katasztrofális következményeiről *A Madéfalvi Veszedelem tanúkihallgatási jegyzőkönyve* nyújt kézzelfogható, meggyőző adatokat. (MsU. 980.) Ezt az eredeti jegyzőkönyvet a Bukow generális által vezetett madéfalvi mészárlás körülményeinek kivizsgálására küldött bizottság egyik tagja, Medgyesszék jegyzője, Heydendorfi Konrád Mihály vezette németül és magyarul 1764. március 20. és június 5. között Csíktaplocán. Könyvtárunkban a magyar változat van

meg 637 lapnyi terjedelemben. Ez az okiratszámba menő kézirat ugyan-
csak Nagyajtai Kovács István adománya. *Vágó Béla* egy dolgozatában
meg egy különálló munkában használta fel a benne található adatokat.
(Lásd a 4. jegyzetet.)

A létrehozó iskola és könyvtár múltjából következik, hogy a törté-
nelmi munkák döntő többsége az unitárius egyháztörténelem körébe tar-
tozik: mintegy 150 ilyen kéziratot őriz a könyvtár. Az antitrinitárius moz-
galom hazánkban létrehozott szellemi értékeit éppen az ilyen természetű
munkák hozzák inkább emberi közelségbe, hiszen nem a kívülállók szem-
üvegén át mutatják be az említett szellemi termékekkel kapcsolatos, s
így többnyire az utóbbiak helyes értékelését elősegítő eseményeket, ha-
nem a saját portájukon, belülről. Természetesen az is tagadhatatlan, hogy
eme előnyük néha árnyas oldalt is takar: az itt-ott felbukkanó elfogult-
ságot. Az utóbbi azonban könnyen lehámozható, és az álláspontok több
oldalról való megvilágítása csak előnyére válik a tárgyilagos tudományos
kutatásnak.

Az alábbiakban néhány kiemelkedőbb művet sorolunk fel ebből a
tárgykörből:

Uzoni Fosztó István: Historia Ecclesiastica. (MsU. 1378.) Sajnos, csak
néhány fejezetének töredékes másolata van meg 125 levélnyi terjedele-
ben, a XVIII. század második feléből: *Doctrinae Domini Jesu Christi*
Summarium (1—9. lev.); *Prolegomenon De Religione Populor[um] Tran-*
silvaniam Incolentium a Nato Christo ad Nostra usque Tempora (9—31.
lev.); *Caput V. De Singularium aliquot Ecclesiarum Vexationibus et Par-*
tium eversionibus. Ut Tordensis, Heviziensis, S. Trinitatis, Kalensis,
Galfalvensis et Sinfalvensis (51—58. lev.); *Tomus I. Continens Res Uni-*
tariorum Seculo XVIII. gestas (77—85. lev.); *Liber III. Caput V. Clemens*
PP. XIV. Ad perpetuam rei memoriam. De monitis secretis Societatis
Jesu, etc. (101—125. lev.)..

Agh István egyháztörténeti előadásaiából 9 kötetet őriz a könyvtár:
MsU. 822., 823., 835., 836., 1002., 1237., 1492., 1498., 1963. A felsoroltak
közül az első 1763—64-ből származó autográf kézirat. A Tordai Unitá-
rius Közép Tanoda Igazgatóságé volt. 524 lapot tartalmaz.

Szentábrahámi Lombard Mihály e tárgykörbe tartozó előadásaiából
6 kötet XVIII. századi másolat van a könyvtárban: MsU. 812., 813., 1810.,
1811., 1814., 1815. Az MsU. 1811. jelzetűt Körmöczi József másolta 1747—
48-ban a szerző előadásait hallgató teológusok jegyzeteiből. 943 lapot
tartalmaz.

A XVIII. századi egyháztörténeti kéziratok felsorolását *A' Cseh-*
Országi Vallás Uldozes Historiajának Rövid Summajával zárjuk (MsU.
320.). Noha Benczédi Pál — idézett szemléjében — ezt a 142 lapot tar-
talmazó kötetet *Kozma Mihály* unitárius esperes és történetíró (1723—98)
1768-ban Nyáradszentlászlón írt munkájaként tünteti fel, az utóbbi viz-
gálatok során kiderült, hogy Kozma csak kivonatos fordítója (vagy talán
csak másolója?) egy a címlapon tőle is említett deák nyelvű históriának.
E história azonosítását célzó kutatásainkban nagy hasznát vettük Juhász
István kolozsvári teológiai professzor segítőkészségének, amelyért ehe-
lyütt is hálás köszönetünket fejezzük ki. Az ő bibliográfiájából szerez-
tünk tudomást *Comenius Janus Amosnak Hartmann Adammal* közösen
írt munkájáról, a *Synopsis historica persecutionis ecclesiae Bohemicae*
(Leyden 1647)-ről. Igaz ugyan, hogy ezt a kiadást a kolozsvári könyv-

tárak egyikében sem található még, de az Engel Károly tudományos kutató szíves közreműködésével megszerzett Blekestad Milada-féle kitűnő Comenius-monográfiá (*Comenius. Versuch eines Umrisses von Leben, Werk und Schicksal des Jan Amos Komensky. Oslo—Prahá 1969*) feltünteteti ugyanazon könyvnek egy évvel későbbi, más cím alatt megjelent kiadását is: *Historia Persecutionum Ecclesiae Bohemicae, Jam inde a primordiis conversionis suae ad Christianismum, hoc est, Anno 894, ad Annum usque 1632. Ferdinando secundo Austriaco regnante, In qua Inaudita hactenus Arcana Politica, consilia, artes, praesentium bellorum verae causae et judicia horrenda exhibentur* (h. n.) 1648. Ez a szerzők megnevezését mellőző kiadás 3 példányban is meglévén könyvtárunkban, bárki meggyőződhet arról, hogy az említett kéziratot belőle fordította Kozma (vagy esetleg másvalaki).

Az egyháztörténelem XIX. századi forrásai közül kettőre hívjuk fel a figyelmet.

1) *Aranyosrákosi Székely Sándor: Historia Ecclesiae Unitaria in Transylvania* (Claudiopoli 1833). Helyenként magyar szövegrészekkel tarkított, 61 levélből álló főiskolai kurzus ez. Magyar nyelvű kiadása: *Unitaria vallás története Erdélyben ... Kolozsvár 1839.*

2) Az erdélyi unitáriusok és angol-amerikai egyazon hitet valló testvéreik között gyérebben már az előző századokban is meglévő, rendszeressé azonban csak a XIX. század húszas éveitől vált kapcsolatokat bizonyító adatok alkotják a fentebb említett második forrást. Eredeti, illetőleg magyar fordításban sokszorosított misszilis levelekből áll ez a kéziratanyag. E sorok írója 1972-ben hívta fel rájuk a figyelmet,¹⁴ most közöljük azoknak az angol, illetőleg amerikai unitárius személyiségeknek névsorát (s a velük kapcsolatos kéziratok jelzeteit is), akikkel hazai unitáriusaink főleg a múlt század húszas éveitől kapcsolatban álltak:

Aspland, Robert [1821 körül angol unitárius lelkész] (MsU. 506., 716., 766., 780/D, J., 859., 931/A, B, C., 934., 1074., 1232/B., 2011.);

Beard, John Relly [1876 körül élt angol unitárius] (MsU. 1017/F.);

Biddle, John [angol antitrinitárius. 1615—62] (MsU. 992/C);

Bowring, Sir John [angol unitárius államférfi. 1792—1872] (MsU. 780/A, C, F, G.);

Channing Ellery William [amerikai unitárius teológus. 1780—1842] (rőla szóló kéziratok: MsU. 1875., 2233);

Dall, C. H. A. [1876-ban kalkuttában tevékenykedő unitárius miszcionárius] (MsU. 1017/F.);

Fox, William Johnson [Chichester-Londonban tevékenykedő unitárius lelkész, 1786—1864] (MsU. 506, 716., 766., 780/A, D, I, H., 859., 929/B., 931/A, B, C., 934., 1019/D., 1074., 1232/B, F., 1265., 2011.);

Gannett, W. O. [1913-ban Londonban élő személyiség] (MsU. 2435.);

Martineau, James [a Manchester New College professzora. 1805—1900] (MsU. 950., 1491., 2029.);

Page, William [Nagy-Britannia rendkívüli követe a Török Portán. 1637—1713] (MsU. 496 — ebben a kéziratban mint címzett szerepelt);

Stuart, Mill [1865-ben a St. Andrew Egyetem rektora] (MsU. 2148/E — forrásként szerepel!);

Stuckey, Nathaniel [1649—78] (MsU. 992/C.-másoló!);

Ware, Henry [1831-ben az Amerikai Unitárius Szövetség titkára] (MsU. 780/A.);

Wendte, W. Charles [1910-ben az Amerikai Unitárius Szövetség külföldi kapcsolatainak titkára] (MsU. 2177.);

Wickham, Henry [1631-ben yorki archidiakonus] (MsU. 141/C. — címezett!);

noha nem angol, hanem az 1830-as évek Indiájának egyik kimagasló szellemi vezetője, bizonyos megfontolások alapján ide soroljuk *Rammohun Roy, Rajah*-t is (MsU. 780/C.).

II. Teológiai és filozófiai kéziratok

Ismeretes, hogy az antitrinitarizmus — kialakulásának első szakaszában — nemcsak külföldön, hanem nálunk is a legmerészebb forradalmi vonalat képviselte a racionalista gondolkodás XVI. század végi történetében. A XVII. századtól azonban — a reá irányuló egyre fokozódó nyomás következtében — ez az irányzat teljesen háttérbe szorult, de ha ezután nem is volt lehetőség a virágzó korszak létrehozta nagy horderejű művek mércéjével mérhető alkotások megírására, a hajdani haladó hagyományokból még a legnagyobb elnyomás időszakában is megmaradt annyi, hogy iskoláinak szellemi légköre kitűnő talajnak bizonyulhasson az immár más forrásokból táplálkozó és más célokat követő haladó, sőt forradalmi eszmék befogadására, illetőleg ápolására.

A fentiek szemléltetésére az erdélyi unitarizmus első korszakából, amelynek kimagasló személyiségei között olyan neveket tartunk számon, mint a Dávid Ferencé, a Palaeologus Jakabé, a Francken Keresztélyé stb., két kéziratot kódexet említünk meg:

A *Thoroczky-kódex* (MsU. 1669/I—XXVIII.) Ezt az 1248 lapot felölelő kötetet Thoroczky Máté másolta 1574—95 között. A korabeli legkiválóbb szentháromság-tagadó gondolkodók fontosabb munkáit tartalmazza:

I. *Palaeologus, J.*: Catechesis Christiana dierum 12 (I—314.);

II. *Sommer, Johannes*: Refutatio Scripti Petri Carolij... 1572 (315—408.);

III. Uő: Declamatio contra Baptismum adultorum... (411—21.);

IV. Uő: De Justificatione hominis coram Deo (421—7.);

Dávid F.: Responsio Domini Francisci Davidis ad Praemissas de justificatione theses (427—30);

Confutatio praecedentis responsionis (430—7.);

De Fide in Christum (437—40.);

V. De Justificatione ad Magnificum D. Casparem Bekes (441—8.);

De peccato (448—50.);

De Remissione Peccatorum (451—3.);

VI. *Questiones Georgij: Blandratae cum Responsionibus Joannis Sommeri* (454—8.);

VII. *Disputatio Scholastica Jacobi Palaeologi* (459—531.);

VIII. *Praecipuarum enumeratio caussarum cur Christiani, cum in multis religionis doctrinis mobiles sint, et varij, in trinitatis tamen retinendo dogmate sint constantissimi. Autore Christiano Franken* (532—43.);

Praefacio in praecedentem librum Christiani Franken Gardelebens (543—4.);

IX. *Franken, Chr.*: Colloquium Jesuiticum... (544—56.);

X. Uó: De bestialissima idolatria quam in adoratione panis et vini renovat Societas Jesu... (556—63.);

XI. Uó: De praedestinatione mira paradoxa tria... (563—5.);

XII. Disputatio inter Faustum Socinum et Christianum Franken de honore Christi... habita 14 Martii An[no] 1584. In Aula Christophori Pauliconij (566—75.);

XIII. Johannis Sommeri de Jesu Christo (14 tétel; 577—8.); Quo modo Deus det hominibus dona (578.);

XIV. De discrimine Veteris et Novi testamenti. Jacobi Chij Palaeologj (579—606.); De resurrectione mortuorum. Cracoviae 1572 (606—20.);

XV. Dissolutio de Justitia Jacobi Palaeologi. Claudiopoli 1573. J. P. (621—5.);

XVI. Ad quaesita pro thesibus ad dissolutionem quaestionis pro Justitia. Responsio D. Francisci Davidis et D. Nicolai Parutae. (A végén: Claudiopoli 1 Febr. An. 73 és Tordae 9 oct. 84 An. — 626—65.);

XVII. Dissolutio de sacramentis (665—77.); De Eucharistia (677—83.); De Baptismo (683—9.);

XVIII. De Providentia Authore Jacobo Palaeologo (690—717.);

XIX. De peccato originis (718—20.); An omnes uno Adamo descenderint (720—1.);

XX. Appendix de providentia Dei (721—8.);

XXI. De veritate Narrationis Novae Sacrae Scripturae sine vitio sancti spiritus. Jacobo Palaeologo Autore (729—41.); De Christi Cognomine (742—67.);

XXII. Summa libelli de veritate Narrationis Evangelicae et Christi cognitione Johannes Sommerus (a végén: Torda, 22 September, 1587; 767—76.);

XXIII. De Fide Justitiae Jac[obus] Pal[aeologus] (776—823.);

XXIV. De Tribus Gentibus Jacobi Palaeologi (a végén: Cracoviae 23 Sept. A. 1572 és Tordae 7 oct. 1578.; 824—844.);

XXV. Index Locorum. Index rerum et verborum. (Ez a 7 számozatlan lap az 579—844. lapokra irt szöveg indexe; a végén: Finis 7 martii in Eclipsi Solis 1598. In oppido Torozko, statione patria);

XXVI. De Stratagematibus Satanae Libri octo Jacobi Acontij in quinque redacti ac alicubi copiosius explicati a Johanne Sommero Pynensi. A. D. 1570. (A végén: Radnoti Anno 1588; 851—928.);

XXVII. Theodoro Bezae pro Castlione et Bellio (A végén: Helcionibus oppido Agri Cibiniensis in Regno Transylvaniae Ann. 1575. die 1 Maij és Radnothij Ann. 92 die 15 Julij; 929—1102.);

XXVIII. Responsio ad questiones triginta duas. (A végén: Helcionibus An. 74. 31 decembr. Radnothi An. 93. 16 febr.; 1103—1127.).

A *Lisznyai-kódex*. (MsU. 966.) Eredetileg két önálló kötet volt, s csak 1615 után kötötték egybe. Árkosi György és Lisznyai Gyárfás másolta 1599—1615 között. A benne foglalt művek részben a fent bemutatott Thoroczkaikódexben is megvanak:

I. Disputatio Scholastica Jacobi Palaeologi (1—84. 1.);

II. Refutatio per J. P. Petri Caroli (85—140. 1.);

III. Enarratio in quintum caput Matthaei (141—145. 1.);

Summa refutati scripti Polonici per Jacobum Palaeologum A. D. 1573. (146. l.);

Explicatio Capitis Quinti Matthaej 1617. (147—64. l.);

IV. De Justicia. Franciscus Davidis (165. l.);

V. Examinatio ad Scriptum Reverendi Domini Fr. D. De Justicia (165—8. l.);

VI. De Sacramentis (169—77. l.);

VII. De eucharistia (177—81. l.);

VIII. Summa omnium et prius de Justicia (181—2. l.);

IX. De Anima (183—4. l.);

X. De Magistratu (185—9. l.);

XI. De Juramento (189—91. l.);

XII. De Discriminatione Veteris et Novi Testamenti (193—213.) I.);

De resurrectione mortuorum (213—23. l.);

XIII. Palaeologus: Commentarius in Apocalypsim (233—477. l.). — A kötetet Borbély István fedezte fel és írta le először. (Vö. tőle: *A magyar unitárius egyház hitelvei a 16. században*. Kv. 1914. 51.)

A fenti két kódex jelentőségére mi sem jellemzőbb, mint az, hogy olasz, cseh és lengyel kutatók szinte évente tanulmányozzák, másolják és fényképezik. (1969-ben szerzett értesüléseink szerint a Lisznyai-kódex anyagából Lech Szczucki kiadta a *Disputatio Scholastica*-t, Antonio Rotondo pedig a *Corpus Reformatorum Italicorum*-ban szándékozott kiadni a *Questiones Georgij Blandratae cum responsionibus Joannis Sommeri*-t.)

XVII. századi kézirataink közül kettőre térünk ki:

A szombatosok régi könyve. (MsU. 1290.) Több szerző munkáját foglalja magába. 1617—26 között írták. A szombatos versek és énekek mellett, amelyekről Thüry Zsigmond, Szabó T. Attila és Stoll Béla bibliográfiái beszámolnak, s amelyeknek egy részét (az 5., 23., 18—20. leveleken találhatóakat) legutóbb az RMKT-ben is közzétették (V. kötet a 15., 49., 67., 84. sz. énekeket), ez a kötet a szombatosok vallását védő írásokat és Eössy Andrásra vonatkozó adatokat is tartalmaz. Figyelemre méltó, hogy a szerzők rokonszenveznek az elítélt és sokak által cserbenhagyott Dávid Ferencceel. Az Árkosi János kódexe néven ismert kötet 62 levélből áll. Első részletes leírása Boros Györgytől való (*KerMagv* 1886. 6—20, 76—88).

Péchi Simon írásai (MsU. 971.) Tulajdonképpen Chajun' Joseph: *Mille de-ábót* (=Az Atyák szavai) című héber nyelvű munkájának a szombatosok által Péchi Simon erdélyi kancelláriustól származó fordítása. A 250 levélnyi terjedelmű kötet a fordító keze írása. 1630—40-ból. Első alapos ismertetését Kohn Sámuel közölte (L. 6. jegyz.).

A haladó racionalista, illetőleg forradalmi eszmék befogadására való készség szemléltetése céljából *Helvetius: A természet igazi rendszere* című munkájára meg a *magyar jakobinusok katedjára* utalunk. Az előbbi Kiss Mihály tordai unitárius lelkész (1781—1837) fordította magyarra. Ennek a munkának népszerűségére jellemző, hogy az unitárius kézirat-tárban 6 példány van belőle (MsU. 163., 589., 597., 615/B., 696., 740.), pedig hivatalos körökben ugyancsak nem jó szemmel nézték az ilyesmit! Bizonyítékul Benczédi Pál sorait idézzük: „...Lázár Samu guberniumi titkár, Lázár István unitárius püspök fia, már vádat emel Körömötzi János rektor ellen, hogy az ő gondatlansága miatt a tanuló ifjúság

a francia forradalmi szellem legradikálisabb írójának, Helvetiusnak *A természet rendszere* című művét nemcsak olvassa, hanem falja is.¹⁵

— Kiss Mihálynak ezt a fordítását Hajós József közölte említett művében (L. 3. jegyz.).

Martinovics Ignác Kátéjának egy része az MsU. 336/A.—D. jelzetű (egyébként egy nagyobb kötetből levált vagy leszakított) kolligátumban található, amely ugyan a 398. lappal kezdődik, de a tulajdonképpeni Káté előtt még másik három darab is van benne:

A. *Polgár Brissot az Ausztriai Ház ellen indítandó Hadnak javallására következő fontos és igazságos Beszédrel állott fel a Nemzeti Gyűlés orálo székibe 1792 Eszt.* (398—405. l.);

B. *Ugyanezen Tzélra Polgár Condorcet Uram.* (405—410. l.);

C. *Azon Formula mellynek Értelme szerént a Frantzia Nemzet Ausztrianak Hadat izent 1792-ben.* (411—3. l.);

D. *Martinovics Katechesise.* (400—38. l.).

A fenti, egyazon kolligátum-töredékbe foglalt négy kézirat 1796-ból való másolat. A címekből is könnyen kikövetkeztethető politikailag veszélyes tárgyuk miatt érthető, hogy másolójuk csak G-vel jegyezte be nevét. Ezt a G-t aztán egyesek Márkos Györggyel¹⁶, mások meg Gedő Józseffel azonosították.¹⁷ Az előbbiről tudjuk, hogy 1814-ben meghalt, márpedig a kézirat 437—8. lapján ott áll egy 1815-ből származó bejegyzés, amelyben a másoló sajnálkozását fejezi ki azért, hogy fiatal diák korában elkövette ezt a „meggondolatlanságot“. Magunk Borbáth Károly meggyőző érvei alapján bebizonyítottunk tartjuk, hogy a másoló valóban Gedő Józseffel azonos.

III. A filológia körébe sorolható kéziratok

Az unitárius kézirat-állag e része mind mennyiség, mind minőség tekintetében nem kevésbé jelentős. Verses kéziratokban és énekeskönyvekben különösen gazdag. Ezek értékének érzékeltetésére elég Stoll Bélának idézett s az előtte megjelent munkák idevágó adatait is felhasználó bibliográfiájára utalnunk, amelynek 883 leírt kézírata közül 64 a kolozsvári unitárius állagból való. Ez a legmodernebb eszközökkel készült igen hasznos könyvészeti munka azonban a) egyrészt csak a magyar kéziratokat veszi számba, b) másrészt azokból is csak a régi katalógusban szereplőket, vagyis az 1949-es leltári számig bezárólag.

a) Nem magyar nyelvű egyházi énekeket, illetőleg zoltárokat tartalmazó kézirateink közül két német és egy román nyelvűre hívjuk fel a figyelmet:

Graduale oder Geistliche Geseng und Psalm, sampt i[h]ren Antiphonen und Hymnen, wie sie in der Teutschen Kirchen zu Klausenburg gesungen Werden durchs ga[n]ze ia[h]r; gestellet und geordnet durch den E[h]rsamen Laurentium Budakerum . . . in Klausenburg. 1662. (MsU. 1012.). Ez a kolozsvári unitárius százok legrégebb graduáléja. Fekete, piros és zöld tintával írt gót betűs szövege 285 lapot ölel fel. Az egyes énekek dallamát kottákkal rögzítette a másoló. A kötetet szép, művészi tehetőségre valló iniciálék díszítik.

A Brandenburgban meg Lengyelországban működött antitrinitárius *Johann Preussen* (1620—1696) művének, a *Christliche Liedernek* (1657)

Johann Hradeczkýtól 1659-ben készített másolata. (MsU. 1054.) A fenti kötetéhez hasonlóan ennek írása is gót betűs, ízléses fekete és vörös színű iniciálék díszítik, s az énekek dallamát itt is kották rögzítik.

Soltariye aluj Szfunt David Kray si Prorok. 1703. (MsU. 579/A.) Szent Dávid zsoldárainak ez a részleges román fordítása — a kötet címlapjára írottak tanúsága szerint — Styéfán Istvánházitól való, aki 1703-ban Malomvizen (Rîu de Mori) „in kurtyá Tsinsztytyi Supunyeszi Kendeffi Janosoje“ írta munkáját. Itt nyilván az 1694-ben meghalt Kendeffy János¹⁸ özvegyének Hátszeg közelében fekvő birtokáról van szó. A magyar helyesírással írt zsoldárfordítások a kolligátum első 297 lapját teszik ki, míg a kötet második része (B.: 299—360. l.) *Precactiones* címmel román imádságokat tartalmaz — ugyancsak magyar helyesírással. A címlapon olvasható 1769-es évszám későbbi beírás. Az egész kötet két szempontból is jelentős: egyrészt újabb XVIII. század eleji adalék a kálvinizmusnak a Hátszeg-vidéki románság körében elért térhódításához, és így kiegészíti az utóbbi eredményeként létrejött román protestáns egyházi irodalmi termékekről eddig kialakult ismereteinket, másrészt — minthogy a szöveg rögzítésére alkalmazott magyar helyesírás ezt lehetővé teszi — hasznos adatokat nyújthat e vidék korabeli nyelvjárási, különösen fonetikai sajátosságairól a román nyelvjárástörténeti kutatásoknak is. E jelentőség felismerésének első (és remélhetőleg nem utolsó) következményeként máris napvilágot látott egy előzetesnek szánt tanulmány a Mihai Gherman dr. tollából: *O psaltire calvino-română necunoscută* (megjelent a Biblioteca Filialei Cluj a Academiei Republicii Socialiste România. Lucrări și comunicări științifice vol. I. Lucrările Sesiunii Științifice din 20—21 decembrie 1972. Cluj 1973. kötetben, 179—191. l.).

b) Az 1950-es leltári számtól a 2459-ig számozott kéziratok eddig sehol fel nem tüntetett verses anyagot is tartalmaznak. Ezeknek egyike *Fiátfalvi György erdőszentgyörgyi mester históriája 1626-ból.* (MsU. 2137.) Ennek a 122 négy soros versszakból álló, klasszikus és barokk elemeket tartalmazó versnek egyik 1773-ban készült másolatát Szabó T. Attila találta meg 1929-ben az Erdélyi Múzeum kézirtárában¹⁹, másik csonka változatára Klaniczay Tibor bukkant rá az itt bemutatott kézirat-állag MsU. 1214/A—B. jelzetű kolligátumában²⁰, de az ugyancsak itt lapangó teljes (pontosabban: egyetlen strófa kihagyásával lemásolt) példányt csak az utóbbi években találta meg e sorok írója. Az utóbbival kapcsolatban bizonyosra vehető, hogy ez az a példány, amelyre Kelemen Lajos még annak idején felhívta volt Szabó T. Attila figyelmét, aki azonban a régi katalógus segítségével nem találhatta meg, hiszen fel sem volt tüntetve abban.²¹ A most előkerült XVIII. századi másolatot magunk közöltük a fenti címmel (KerMagv 1979. 1. sz.).

A filológia körébe tartozó kéziratok természetesen nemcsak versekből meg énekekből állnak. Van itt egyházi beszéd, hitvita-irodalom, színház-, illetőleg drámatörténet, bibliográfiai irodalom, nyelvtudomány, népköltészeti gyűjtemény stb.; jelen ismertetésünkben még a legfontosabb tárgykörök maradéktalan felsorolására sem vállalkozhatunk. Ehelyett itt is csak néhány fontosabbnak tartott kézirat rövid bemutatására szorítkozunk.

Az egyházi beszédek tömkelegéből a legrégebbi gyűjteményre térünk ki: a Hollandiában tanult, alapos klasszikus műveltségű *Enyedi György* magyarul írt és elmondott beszédeire, s ezeken belül az MsU.

474/A—E. jelzetű kolligátum A. részére, amely 142 levélnyi saját kezűleg írt beszédet tartalmaz 1593-ból. (A kötet B., C., D., E. darabja Palaeologus Jakab néhány munkája — Enyedi másolatában.) Ezek (valamint az 1613—64 között Bitai Jánostól és Lisznyai Gyárfástól másolt MsU. 737/I—IV. jelzetű négy kötetbe foglaltak) mind tartalmi, mind formai szempontból a XVI. század végi Kolozsvár legkiválóbb szónokáról tanúskodnak, aki nemcsak műveltség dolgában, hanem erkölcsi bátorság tekintetében is messze felülmúlta kortársaait, s emellett mondanivalóját olyan vaslogikára építette, gondolatait olyan ízes, zamatos nyelven hirdette, olyan ötletes, sőt szellemes fordulatokkal tette sodrókká, hogy ezeket a beszédeket — elfogultság nélkül — a magyar retorika XVI. század végi gyöngyszemei közé sorolhatjuk. Kiadásuk, de legalább alapos stilisztikai és nyelvtörténeti tanulmányozásuk — nézetünk szerint — igen hasznos szolgálatot tenne nyelvtörténeti és stilisztikai irodalmunknak.

Gazdag hitvitázó irodalmunkból *Válaszuti György Pécsi Disputatióját* említjük meg 1588-ból. (MsU. 1000.) A valószínűleg Válaszúton (Kolozsvártól alig néhány km-nyire) született szerzőről tudjuk, hogy 1571-ben a kolozsvári unitárius iskola seniora volt, három év múlva pedig a dunántúli Pécselt unitárius pap. Disputációjában Szkaricza Mátéval 1588-ban folytatott hitvitáját írta le. A kolozsvári kéziratok között őrzött példányt Joannes Sartorius Peczi másolta le 1609-ben. A 404 lapot tartalmazó kötetet Kmita Andrásné ajándékozta a Kolozsvári Unitárius Főiskola könyvtárának 1758-ban. Anyagának egy részét Jankovich Miklós közölte először a *Magyar országban volt Socinianus Ecclesiákról, és Válaszuti György Pécsi Papjoknak Skaricza Máthéval 1588. eszt. tartott Disputációjáról* című tanulmányában (TudGyűjt 1829. VI. 31—79); Kanyaró Ferenc is publikált belőle az *Unitáriusok Magyarországon* című munkájában (Kv. 1891. 164). Szövegéről újabban Németh S. Katalin írt (ALitH Tomus XIII. Szeged 1973. 75—81). Erdő János kolozsvári teológiai professzor szíves közléséből arról is értesültünk, hogy e jelentős munka teljes kiadása végre gazdára talál Keserű Bálint magyarországi irodalomtörténész személyében.

Az *irodalomtörténet* körébe tartozó néhány fontosabb kézirat:

Kótsi Patkó Jánosnak *A' Régi és Új Theátrum rövid Historiaja* (MsU. 1107.). Irodalomtörténetünk első rendszeres drámatörténeti munkája. Ez a XIX. század első feléből ránk maradt autográf kézirat csonka: 137 lap van meg belőle. A megtalált részt Jordáky Lajos adta ki Kótsi Patkó János: *A Régi és Új Theátrum Históriaja és egyéb írások* című munkájában (B 1973). Az utólag előkerült néhány eredeti lap szövegét magunk közöltük a Korunkban (36/1977. 12. sz. 1039—43.).

A könyvészeti irodalom fontosságát közhely lenne itt bizonygatnunk. A könyvtár unitárius állagában 15 ilyen jellegű kéziratot tartunk számon: MsU. 1111., 1174., 1179/IV., 1179/V., 1449, 1450, 1522/C., 1662., 1712., 1725., 1918., 2103/K., 2123/E., 2341. és 2371. Fontosabbak:

Kénosi Tózsér János — Uzoni Fosztó István — Kozma Gergely: *Bibliotheca Scriptorum Transylvanó Unitariorum sive Catalogus Auctorum Unitariorum eorumque Librorum tam impressorum quam manuscriptorum Palaeo-Thordae*, 1753. A 109 lapot felölelő munka, mint látható, három szerzőtől van, mindegyik saját kezűleg írta a maga részét: az első 77 lapot Kénosi, a 77—108-at Uzoni, az utolsót pedig Kozma. A hiányzó

címlapot meg az utána következő első levelet Benczédi Gergely kollégiumi tanár pótolta saját kezével a volt Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára Kemény József gyűjteményében akkoriban meglévő példányról. A Kolozsvári Unitárius Püspökség könyvtárából került a kollégium kézirat-tárába. (Jelzete: MsU. 1449.) Ugyanerről a munkáról van egy Simén Jánostól (1807—78) származó, 44 levelet felölelő másolatunk is 1877-ből. (MsU. 1111.)

Kénosi Tózsér János: De Typographiis et Typographis Unitariorum in Transylvania atque Libris in iisdem impressis... — Befejező része hiányzik, s első 22 lapját is utólag, 1878-ban pótolták a fent említett Kemény József gyűjteményben meglévő példányról. Többi része valószínűleg 1754-ben Tordán készült autográf kézirat. 284 lapot tartalmaz. (Jelzete: MsU. 1450.)

Benkő József: Josephi Benkő Parochi Közép-Ajtensis Additamenta ad Notitiam Scriptorum Historiae Hungariae Clar[issimi] quondam Petri Bod in Ecclesia Ref[ormatorum] M[agyar] Igenensi V. D. M. (MsU. 1725.) Valamelyik kolligátum része lehetett, mert eredeti lapszámozása 406-tól 449-ig terjed. Keltezési ideje: a XVIII. század vége vagy a XIX. század eleje. A Székelykeresztúri Unitárius Gimnázium könyvtárából került a Kolozsvári Unitárius Kollégium könyvtárába.

Nagyajtai Kovács István: Az erdélyi hírlapirodalom története (MsU. 1179/IV.) 19 levélből álló autográf kézirat.

Ugyancsak *Nagyajtaitól: Könyvészeti adatok. (Régi magyar könyvek, könyvritkaságok.)* (MsU. 1179/V.) Ez is autográf kézirat. 112 utólag megszámozott levélből áll.

Simén Domokos: Unitárius írók nevei és művei névsora. (MsU. 1174.) Lényegében Simén hatalmas, de sajnálatos korai halála miatt megvalósíthatatlan tervének egy része. Ennek a tervnek lényege: összegyűjteni a világ összes unitárius írójának rövid életrajzát és munkáinak jegyzékét egy enciklopédiában. (Tudjuk, hogy az anyaggyűjtés megkönnyítésére Simén angol nyelven megszerkesztett kérdőívet sokszorosítottatott, s ezt már jó néhány általa ismert írónak el is küldte, sőt kitöltött válaszokat is kapott!) A lényegében alig megkezdett munka eredménye 1875-ig: adatokkal teleírt 520 kartoték.

Középiskoláink *diákfolyóiratainak* közismerten fontos szerepe volt (és van ma is) abban, hogy az ifjúság irodalmi hajlamai megnyilvánulhassanak. Így volt ez a hajdani Kolozsvári Unitárius Kollégiumban is a múlt század húszas éveinek végétől, ahol 1829 óta szinte megszakítás nélkül működött egy-egy ilyen folyóirat (néha párhuzamosan is: az alsóbb, illetőleg a felsőbb osztályosoknak külön-külön), sőt az is előfordult, hogy a folyóiratok mellett külön kiadásban „Bírálati és Beszéd-tárat” szerkesztettek. E folyóiratok közül — mint tudjuk — a *Remény* című emelkedett legrangosabb helyre, nemcsak azért, mert a leghosszabb életűnek bizonyult, hanem a benne megjelent irodalmi próbálkozások, főleg versek értéke miatt.²² Mint fentebb utaltunk rá, a kollégium ifjúságának az idők folyamán más fóruma is volt. E folyóiratok alapos áttanulmányozása — nézetünk szerint — nem jelentene kárba vesztett időt, hiszen az irodalomtörténetünkben jól ismert Kriza János, Szentiváni Mihály stb. mellett és után még meglehetősen nagy azoknak a száma, akik ezekben a kézzel másolt lapokban kezdték először szárnyukat bontogatni. (Hogy egyebet ne mondjunk, századunk húszas éveiben itt láttak először

napvilágot Szabédi László és Kiss Jenő zsengei.) A fentiek miatt helyénvalónak tartjuk időrendben felsorolni az állagban meglevő összes folyóiratokat:

- Barátság Lánca*: 1829—30. évf. (MsU. 1306/A.);
- Emlény*: 1830—31. évf. (MsU. 1306/B.);
- Birálati Tár* 1832—39. évf. (MsU. 1306/C.);
- Beszédvár*: 1834—53. évf. (MsU. 1306/D.);
- Remény*: 1834—1943. évf. (MsU. 1298/I—XLVIII.) 1837—39. évf. (MsU. 1306/G.), 1907—10. évf. (MsU. 1326/I—II.), 1919. évf. (MsU. 2171.);
- Serdület*: 1835—36. évf. (MsU. 1306/E, F.);
- Virulat*: 1837. évf. (MsU. 1306/H.);
- Ébredő*: 1837—38. évf. (MsU. 1306/I.);
- Héti Lap*: 1845. évf. (MsU. 1304.);
- Rózsalevelek*: 1853. évf. (MsU. 1573.);
- Kikelet*: 1862—63. évf. (MsU. 2169/I—II.);
- Fény és Árny*: 1864—75. évf. (MsU. 1299/A I—IX.);
- Koppantó*: 1869. évf. (MsU. 2442.);
- Hajnal*: 1874—75. (MsU. 1330.), 1881—82. évf. (MsU. 1375.);
- Eszme Bimbó*: 1876—77. évf. (MsU. 1920/A.);
- Muzeum Kert*: 1892. évf. (MsU. 2259);
- Diák Lap*: 1911. évf. (MsU. 1920/B.);
- Diák*: 1921. évf. (MsU. 2172.);
- Anthologia*: (1921. (MsU. 2170.);
- Jövendő*: 1937. évf. (MsU. 2400.).

A *nyelvtudomány* köréből itt említjük meg *Brassai Sámuel*nek az utóbbi években előkerült *Héber szószedetét* (MsU. 2144.) és a szanszkrit *Lilavati* latin betűkre átírt változatát (MsU. 2007.).

Nyelvészeink nem kis öröme az is közölhetjük, hogy az újonnan felszínre került kéziratok között van a harminc nyelvet beszélő és olvasó hajdani kolozsvári professzornak, *Bálint Gábornak* (1844—1913)²³ *A tanul nyelvről* 1887-ben írt és a következő évben nyomtatásban is megjelent munkája, autográf kéziratban. (MsU. 2082.) Az 55 levélből álló kötetet maga a szerző ajándékozta a Kolozsvári Unitárius Főiskola könyvtárának.

Bizonyos megfontolások alapján ide kívánkoznak a *könyvtár történetével* kapcsolatos adatokat tartalmazó kéziratok is, hiszen ezek a könyvtári naplók, lajstromok, jegyzőkönyvek, leltárak stb. — amellyel, hogy a könyvtártörténet legmegbízhatóbb forrásanyagát képezik — az ifjúság irodalmi és tudományos nevelésének, de a Kolozsvári Unitárius Kollégium esetében a felnőtt társadalom művelődési igényének, illetőleg színvonalának tanulmányozásához is igen hasznos ismereteket közölnek. Az utóbbiakról pedig immár köztudomású, hogy a mű- és írócentrikus szemléletű fejlődési fokát túlhaladott s az irodalom és társadalom kölcsönös kapcsolatát vizsgáló modern irodalomtörténeti kutatás nélkülözhetetlen elemei. Az e csoportba tartozó kéziratok száma mintegy 230. Külön kiemeljük a *Bölöni Farkas Sándor* könyvtárára vonatkozó írások gyűjteményét (MsU. 2328.), valamint az egykori, nagy hírnevet szerzett torockói iskola kiváló mesterének, *Sebes Pálnak* (1786—1864) könyveit felsoroló lajstromot (MsU. 2159.).

Népköltészeti gyűjteményeink közül megemlítjük *Kriza János* 44 levélből álló *Elegyes jegyzeteit* (MsU. 1448.), amelyek közmondásokat is

tartalmaznak; itt kell szólnunk a *Kanyaró Ferenc* gyűjtötte s részben az ő másolatában ránk maradt kötetekről is: *Névnapi köszöntők verses gyűjteménye* (MsU. 2285.), *Találós mesék* (MsU. 2288.), *Vers, ének és ballada gyűjtemény* (MsU. 2293.), *Szólás és közmondás gyűjtemény* (MsU. 2281/C.).

IV. A természettudományok és a matematika körébe tartozó kéziratok

Az ide sorolható művek zömét a kollégium tanárainak (meg a to-rockói iskola mestereinek) előadásai, illetőleg az azokról készített másolatok és a külföldi akadémiákon tanuló diákok ott készített jegyzetei alkotják. Gondos tanulmányozásuk igen hasznos adatokhoz juttathatja az e diszciplínák iskolai tanításának s közvetve a tanügy történetének kutatóit — főleg a XVIII. századtól kezdve, de kisebb mértékben korábbiakról is. Az alábbiakban néhány fontosabb ide tartozó kéziratot mutatunk be.

[*Mélius Juhász Péter*:] *Herbarium Az Fáknek, Fűeknek nevekről, Termésekről, természetekről és hasznokról, Galenusból, Pliniusból és Lonicerus Adamból kiszedegettvén, elsöbben ki nyomtatott, melyből 1682 esztendőben Le irattatott; Udvarhelyt tovább való ki terjedésnek okáért Szórol szora meg magyarázván...* Csonka példány: 60 lap van meg belőle. (MsU. 104.) Teljes szövegét a nyomtatott példány alapján ifj. Szabó T. Attila 1978-ban adta ki.

Brassai Sámuel: Nomenclatura Plantarum. (MsU. 1646.) Három kötetből álló másolat. Az I. köt.: 672, a II.: 664, a III.: 820 lap.

Pálfi Zsigmond: Collegium Practicum. (MsU. 362.) — 1700-ban készített jegyzet a leydeni egyetem orvosprofesszora, Fridericus Dekkers előadásai alapján. 229+3+1 lapot ölel fel.

Pálfi Zsigmond: Observationes Publicarum Lectionum Academicarum Transactis Feriis Canicularibus. Lugduni Batavorum. (MsU. 366.) Ugyancsak a leydeni egyetemen 1700—1701-ben hallgatott orvosi, illetőleg természettudományi előadásokról készített autográf jegyzetek. Előadó professzorai: *Jacobus de Mort* (1650—1718), *Friedrich Hofmann* (1660—1742), *Godofred Bidloo* (1649—1713), *Petrus Hotton* (1648—1709) és *Burchard de Volder* (1643—1709). A kézirat terjedelme: 125+78+3+50+22+46+16 lap.

Pálfi Benjamin: De Chronologia. Institutiones Physicae. (MsU. 96.) Fejérvári Sámuel másolta le 1744-ben. 492 lapot tartalmaz.

Az MsU. 406/A—B. jelzetű kötet két munkát magában foglaló kolligátum. Mindkettőt *Csiki István* másolta 1748—50 között a Kolozsvári Unitárius Kollégiumban. Tartalma:

A.: *Pálfi Benjamin: Elementa Geometriae.* 118 lapot ölel fel;

B.: *Agh István: Institutiones Physicae.* Ez a 119—380. lapokra van írva.

Physicae. Prolegomenon de Natura et Constitutione Physicae: (MsU. 360), *Finta József* másolta le 1763—64-ben a Kolozsvári Unitárius Kollégiumban. 4+401 lap.

Pankl [Máté]: *Notata ad Supplementum Cursus Chymici*. (Ms. 213.) A nagyszombati egyetem filozófia és természettudomány tanárának ezt a munkáját 1809-ben másolta le Csegezi Csongvai Sámuel. 209 lapot ölel fel. 1810-ben a már említett Sebes Pálé volt, majd Végh Mihály tulajdonába s tőle a kollégium könyvtárába került.

Szentábrahámi Lombard Mihálynak a Kolozsvári Unitárius Kollégiumban tartott három kurzusát magában foglaló kolligátum (MsU. 1086/A—C.):

A. *Elementa Geometriae*. Befejezetlen példány. 1723—27-ből származó másolat. 39 levélből áll.

B. *Praecognita Geographiae*. (Fizikai földrajz-kurzus.) 1727-ből való másolat. A kötet 40—79. levelét tölti ki.

C. *Brevissima Manuductio ad Studium Geographicum*. 1728-ból származó másolat. A kötet 80—128. levelére van írva.

V. A zenei kéziratok

Állagunk e részéről a hozzáférhető könyvészetben — tudtunkkal — eddig még említést sem tettek, noha a könyvtárban szokatlanul nagy mennyiségű énekekre és hangszerre írt kotta- és partitúra-másolatot őriznek. Minthogy teljesen ismeretlen anyagról van szó, az alábbiakban felsoroljuk mindazon muzikusok nevét, akiknek műveiből valami megvan ebben az állományban: Ludwig van Beethoven, Giovanni Battista Bononcini, Pasquale Caffaro, Luigi Cherubini, Domenico Cimarosa, Paolo Colonna, Moritz Dietrichstein, Gaetano Donizetti, Paul Dorn, Egressy Béni, Adolf Ellenbogen, Baldassare Galuppi, Francesco Gasparini, Adalbert Gyrowetz, Nicolo Jomelli, Emil Ludwig Kunzen, Gaetano Latilla, Ignaz Moscheles, Wolfgang Amadeus Mozart, Davide Perez, Giovanni Battista Pergolesi, Niccolo Piccini, Johann Friedrich Reichardt, Gioacchino Antonio Rossini, Antonio Sacchini, S. Sarti, Alessandro Scarlatti, Tommaso Traetta és Leonardo Vinci. A fenti zeneszerzők műveit tartalmazó kéziratok eredetére nincsenek adataink. Magukon a partitúrákon a tulajdonos neve nincsen feltüntetve, hacsak az MsU. 2386/D. kéziratunk 2. lapján olvasható olasz nyelvű ajánlást nem tekintjük annak;

„Dedicato al molto illustre Signore Brassai, Direttore della società quartettistica del nagypiacz a Claus[enburg] 1865.“ A zenebarát, zenész, zenekritikus és a kolozsvári zenei élet megszervezésében oly nagy szerepet játszott Brassainak szóló dedikáció nem meglepő adat, hiszen utolsó igazi nagy polihisztorunkról — egyebek mellett — azt is tudjuk, hogy már 1835-ben működő tagja volt a kolozsvári Musikai Egyesületnek.²⁴ Ürmössy Lajosnak kéziratban maradt s a kolozsvári Konzervatórium történetével foglalkozó munkájából²⁵ arról is értesülünk, hogy „Brassai háza nemcsak az irodalmi férfiaknak volt központja, hanem a kolozsvári zenei világ is körülte csoportosult“, s a kamarazenét művelő, az ő lakásán is muzsikáló „házi zenekör“-t a múlt század hatvanas éveinek derekán ugyancsak Brassai tekintélye és buzdítása mentette meg a széteséstől. 1870-ben aztán a Musikai Egyesületbe olvad.²⁶

Az elmondottak alapján szinte önmagától kínálkozik annak a föltevésnek a megkockáztatása, hogy nemcsak az említett, dedikációval ellátott partitúra, hanem a többi is Brassai hagyatékából került a Kolozsvári

Unitárius Kollégium könyvtárába. Csakhogy e föltevés jogosságát igen-igen megingatja, de legalábbis a kottáknak csak egy részére korlátozza egy 1830-ból származó jegyzőkönyv a már említett kolozsvári Musikai Egyesület értéktárgyainak átadásáról, illetőleg átvételéről. (MsU. 2450.) A tárgyak átadója Hollaki Antal, „gubernialis sacretarius, az előbbeni Egyesület volt Elölülője“, az átvevők „az újonnan helyreállítandó Musikai Egyesület megbizottai“: Tunyogi Cs. József és Gyergyai Ferenc.²⁷ A jegyzőkönyv hátlapján „Főbb musikálók“ cím alatt 21 tétel partitúra felsorolása olvasható. Az unitárius kézirat-állagban valóban meglevő kottamásolatoknak egybevetése ezekkel a tételekkel azt bizonyítja, hogy az előbbieknél egy hányada a Musikai Egyesülettől származhat, hiszen az 1., 2., 3., 11. és 15. tételbe foglaltakat meg is találtuk:

— 1. tétel: [Rossini:] Chor aus d[em] Tancredi — a kézirat-állagban megfelelője az MsU. 2386/O. jelzetű kézirat;

— 2. tétel: [uő.] Cavatina aus d. Tancredi — megfelelője az MsU. 2387/A. kézirat;

— 3. tétel: [uő.] Aria aus d. Tancredi — megfelelője az MsU. 2414 kézirat;

— 11 tétel: [Winkler:] Terzetto aus d. Unterbr[ochenen] Opferfest — megfelelője az MsU. 2386/R. kézirat;

— 15. tétel: [Mozart:] Aria. Clemenza di Tito — megfelelője az MsU. 2386/K. jelzetű kézirat.

A fenti adatok elég nyomós érveknek látszanak előbbi megszorításunk támogatására, de még így is számtalan kérdés marad nyitva: melyek a Brassaitól maradt partitúrák, pontosan mit foglalt magába a Musikai Egyesülettől ide került rész, mikor, milyen körülmények között történt az átadás, volt-e ebben Brassainak valamilyen szerepe, vagy éppen az 1830-i jegyzőkönyv egyik átvevő aláírójaként szereplő unitárius Gyergyai Ferencnek stb. E nyitott kérdéseknek, valamint a munka közben felvetődő újabbaknak megválaszolása, sőt magának a zenei anyagnak, illetőleg városunk zenei múltjában betöltött szerepének értékelése — nézetünk szerint — oly hálás feladat lenne, amely kétségtelenül mégnél zenei történetünk ebbeli fáradozásait. Végtére is, ha Kolozsvár közönsége, művészei és művészi hajlamú polgárai a múlt század második évtizedének végétől adatokkal bizonyíthatóan olyan zeneszerzők alkotásait kedvelték, mint a felsoroltak, akkor ez a művészetet pártoló, sőt művelő múlt nemcsak olyan értelemben kötelezi a jelenet, hogy a jó zenét — hagyományaink tudatosítása nélkül is — műveltségünk szerves részévé tegye, hanem arra is, hogy éppen ennek a kortárs célkitűzésnek támogatására feltárja és tudatosan hasznosítsa értékes zenei múltunk minden feltárható megnyilvánulását.

Befejezésül ennyit: jól tudjuk, hogy a jelen szemlének a teljesre való törekvést már jellegénél fogva eleve kizáró adatai csakis önmagukért beszélhetnek a fenntartás nélküli meggyőzés erejével. Ezen az igazságon még a legjobb esetben is csak valamelyest enyhíthet az effajta ismertetéseknek szánt „pars pro toto“ rendeltetés, de ennek is a föltétele, hogy az olvasók is előlegezzék azt nekik. Nem ártalljuk bevallani: ennek az előlegnek mi is szükségét érezzük addig is, amíg a kutatók rendelkezésére bocsáthatjuk már említett, most készülő, az egész unitárius kézirat-állagot felölelő új katalógusunkat. Az utóbbinak adatai — remélhetőleg — már a „totum pro toto“ erejével győzik meg

a szakembereket arról, hogy ez a kéziratgyűjtemény hazánk számos művelődéstörténeti problémájának megvilágításához nyújthat értékes segítséget, másrészt — sajátos unitárius jellegénél fogva — túlzás nélkül egyedülálló, nélkülözhetetlen forrásanyag a nálunk és Európa jó néhány más országában is hajdan oly fontos szerepet játszott radikális anti-trinitárius irányzat tanulmányozásához.

JEGYZETEK

¹ Benczédi Pál: *A volt Kolozsvári Unitárius Kollégium könyvtárának kézirat-táráról*. KLEkv. 33—45.

² L. Boros György, Kanyaró Ferenc, Benczédi Gergely, Buzogány Áron, Jakab Elek, Borbély István stb. kisebb szövegközleményeit az EM, KerMagv, Sz hasábjain és egyebütt, valamint az RMKT-ban (IV—V.) közölt verseket.

³ Pl. Jakab Elek: *A Debreceni disputa*. — Koszorú 1879. II. 337—366. — Szabó 1882. — Jancsó Elemér: Bölöni Farkas Sándor, *Nyugateurópai utazás*. Kv 1943. (Erdélyi Ritkaságok, 11. sz.) — Márkos Albert: Páter Pál — Pataki István — Füzéri György, *Kolozsvár leírása 1734-ből*. Kv. 1944. (Erdélyi Ritkaságok, 18. sz.) A könyvnek nemcsak kiadója és jegyzetelője, hanem fordítója is Márkos! — Hajós József: *Kiss Mihály*. B 1953. — Jordáky Lajos: Kótsi Patkó János, *A Régi és Új Theátrum Históriaja és egyéb írások*. B. 1973.

⁴ Pl. Kozma Ferenc: *A kolozsvári unitarium kollégium ifjúsága olvasó és irodalmi körének múltja*. Kv. 1867. — Vágó Béla: *Osztályharcok és osztályviszonyok a Székelyföldön a határőrség szervezésének éveiben*. A Kolozsvári Bolyai Tudományegyetem 1945—1955. Kv. 1956. 283—65. — Vágó Béla: *A székely társadalom a madéfalvi veszedelem korában*. B. 1957. — Antal Árpád: *Szentiváni Mihály*. B. 1958. — Pirnát Antal: *Die Ideologie der Siebenbürger Antitrinitarier in den 1570-er Jahren*. Bp. 1961. — Paul Cernavodeanu: *Contributions to Lord Paget's Journey in Wallachia and, Transylvania (1702)*. — Revue des Études Sud-Est Européennes 11/1973. 2. sz. 275—284. — Dán Róbert: *Humanizmus, reformáció, antitrinitarizmus és a héber nyelv Magyarországon*. Bp. 1973.

⁵ Friedrich Samuel Bock: *Historia Antitrinitariorum maxime Socinianismi et Socinianorum*. Regimonti et Lipsiae 1774—78. Tom. I—II. — Robert Wallace: *Antitrinitarian Biography*. I—III. London 1850. — Earl Morse Wilbur: *Our Unitarian Heritage*. Boston 1925.

⁶ Kohn Sámuel: *A szombatosok. Történetük, dogmatikájuk és irodalmuk. Különös tekintettel Péchi Simon... életére és munkáira*. Bp. 1899. — Erdélyi Pál: *Enekeskönyveink a XV—XVIII. században*. Bp. 1899. — Thury Zsigmond: *A szombatos kódexek bibliográfiája különös tekintettel azok énektartalmára*. Mezötúr 1912. — Szabó T. Attila: *Kézírtos énekeskönyveink és verses kézírataink a XVI—XIX. században*. Zilah 1934. — Szabó T. Attila: *Újabb adatok és pótlások énekeskönyveink és verses kézírataink könyvészetéhez*. Kv. 1941. (ETudF 123. sz.) — Gál 1935. — Klaniczay Tibor: *Beszámoló a Román Népköztársaság könyvtáraiban végzett kutatásaimról*. A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei V. — Stoll Béla: *A magyar kézírtos énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája (1565—1840)*. Bp. 1963.

⁷ Gál 1935. II. 187.

⁸ Benczédi: i.m., 33.

⁹ Gál 1935. II. 188.

¹⁰ Gál 1935. II. 189.

¹¹ Uo.

¹² Vö. a könyvtárunk Cipariu-állagában őrzött MsA 2103. jelzetű kézirrattal.

¹³ Köllő Károly: *Bod Péter emlékezete*. = Igazság. 1977. szept. 18. 3.

¹⁴ Lakó Elemér: *Sir John Bowring és az erdélyi „populáris literatura”*. = K 31/1972. 1243—7.

¹⁵ Benczédi: i.m., 37.

¹⁶ Hajós: i.m., 181.

¹⁷ Borbáth Károly: *A jakobinus káté kolozsvári másolójáról*. = K 22/1963. 259—61.

¹⁸ Nagy Iván: *Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal*. Pest 1860. VI. 192.

¹⁹ Szabó T. Attila: *Az Erdélyi Múzeum Egyeslet XVI—XIX. századi énekeskönyvei* = EISz 1929. 181—304. 15. sz.

²⁰ Klaniczay: i.m., 32. sz.

²¹ Szabó T. Attila: *Fiátfalvi György Pokolbeli látomása*. = Itk 41/1931. 73.

²² A Remény című folyóirat első évfolyamaiból 1839—41 között három kötet nyomtatásban is megjelent. (Vö. Hofbauer László: *A Remény című zsebkönyv története (1839—41)* = EM 35/1930. 345—56.)

²³ György Lajos: *Bálint Gábor emlékezete*. ETIÉvk 1944. Kv 1945. 82—110.

²⁴ Lakatos István: *Brassai Sámuel és a muzsika*. Kv. 1941. (A Keresztény Magvető Füzetei. 37. sz.)

²⁵ Címe: *A Kolozsvári Zene-Conservatorium Története 1819-től 1878-ig*. Kv. 1892. (Ezt a munkát a szerző Nagy Gábor rendelkezésére írta, az utóbbtól kapott dokumentumok alapján. A kézirat Nagytól a hajdani Kolozsvári Református Kollégium könyvtárába, onnan pedig az államosítás után az Akadémia Kolozsvári Fiókjának a könyvtárába került. Mostani jelzete: MsRef. 2833.)

²⁶ Úrmössy: i.m., 98.

²⁷ A jegyzőkönyvben található adatok megértéséhez szükséges utalnunk arra, hogy a Kolozsvári Zenekonzervatórium ősenek, a Musikai Egyesületnek létrehozásában igen fontos szerepe volt Kishalmágyi Hollaki Antalnak, aki — miután jól előkészítette a talajt — 1819. június 8-án népes értekezletet hívott össze saját lakásán, hogy közösen lefektessék városunk első konzervatóriumának alapját. Az értekezleten harminckilencen jelentek meg. Hollaki — egyebek mellett — bejelentette, hogy már nyolcvan ajánlottak fel pénzbeli adományt a felállítandó egyesület javára, s az addig befolyt összeg 1692 Rft-ra becsülhető (Úrmössy: i.m., 4). — Végül az Egyesület megalakult és működött is 1823-ig. Ekkor — a közben felmerült és kiéleződött ellentétek miatt — megszűnt. Erre Hollaki szekérre rakatta, és saját lakására vitette az Egyesület minden holmiját (Uo. 25). Hét év múlva, 1830. február 27-én ezeknek a holminknak visszavételét határozta el Bethlen Domokos javaslatára a Rhédey Ádám lakásán tartott megbeszélésen, amelyen ugyanakkor az Egyesület újjáélesztését is tervbe vették. Ekkor választották meg az ismét életre hívandó Egyesület aktuariusának a jegyzőkönyv egyik átvévőjeként szereplő Gyergyai Ferencet is (Uo. 28).

MÁRKOS ALBERT

A BARTÓK-ÉV ŪRÜGYÉN ...

A zenehallgatással kapcsolatosan szeretnék egypár észrevételt tenni, melyek által — gondolom — sikerül a jószándékú zenekedvelőnek közelebb kerülnie a XX. század nagy zenei alkotásaihoz és így Bartókhoz is.

A komolyabb zene kedvelőit zenehallgatás szempontjából tapasztalatom szerint három csoportba sorolhatjuk.

Az elsőbe tartoznak, akik bekapcsolva a rádiót, örömmel állapítják meg, hogy például Beethoven valamelyik szimfóniáját sikerült kifogniok, s annak hangjai mellett vígan folytatják azelőtti tevékenységeiket (társalgás, olvasás, tanulás stb.).

A második csoportba tartozók szerencsés vétel esetén, megszüntetve minden más tevékenységet, átadják magukat a zenének, elringatóznak vagy megborzonganak a zene szelíd hullámain vagy örvénylő forgatagán.